

Dr. Janez Šušteršič

Kulturna strategija med trgom in državo

Povzetek

Osnovni namen besedila je pokazati, da pomembnost kulture sama po sebi še ne opravičuje državne regulacije ali subvencioniranja tega področja – natančneje rečeno, nič bolj kot na katerem koli drugem pomembnem področju. Odločitev o tem, ali regulacijo in financiranje kake dejavnosti prepustiti trgu ali pa vplesti tudi državo, je odvisna od tega, ali gre za dejavnost oziroma dobrino, ki ima točno določene ekonomske lastnosti, zaradi katerih prosti trg ne deluje optimalno. V prvem delu zato najprej orišem razvojni in gospodarski pomen kulture, kot ga vidijo ekonomisti, pa tudi nekateri strateški dokumenti države. V drugem delu prikažem teoretične poglede ekonomistov o tem, kdaj je intervencija države upravičena in kakšne so škode, ki jih lahko povzroči pretirana ali neustrezna intervencija. V zaključnem delu nato podajam nekaj izzivov za prihodnje oblikovanje razmerja med trgom in državo na področju kulture.

Ključne besede: kultura, strategija razvoja, trg in država.

Summary

Strategy for culture between the market and the state

The primary aim of the essay is to show that the importance of culture *per se* does not necessarily justify the widespread public regulation and financing – at least not more than in any other »important« area of life. The choice whether regulation and financing of an activity should be left to the market alone, or is the governmental involvement really needed, depends on whether the activity in question is characterised by some clearly defined economic properties which prevent the optimal operation of the market. The first section thus describes the importance of culture for economic activity and development, as seen by economists and also by some strategic documents of the government. The next section presents theoretical economic arguments regarding circumstances that justify state intervention and also the damages that can be caused by an overextensive or inappropriate intervention. The final section then outlines some challenges for the future determination of respective roles of the market and the state in the area of culture.

Keywords: culture, development strategy, the market and the state.

** Prispevek izraža osebna stališča avtorja, ki niso nujno enaka stališčem njegovega delodajalca.*

1. Uvod

Razmerja med ekonomijo in kulturo niso enostavna. Nihajo lahko od povečevanja kulture (češ brez kulture nobena človekova dejavnost, tudi gospodarska, nima smisla niti ne more prispevati k človeka vrednemu življenju) do absolutizacije ekonomskega principa (po katerem je kultura le ena od mnogih človekovih dejavnosti in jo lahko obravnavamo enako kot vse druge), ki jo na drugi strani spremljajo ogorčeni vzkliki, da »kultura ni poraba« in da človek ni le ekonomsko bitje.

Sam o pomenu kulture za gospodarski razvoj ne dvomim, niti ne o pomenu kulture za človeka samega. Vendar pa to, da je neko področje človekovega delovanja pomembno, še ne pomeni, da si *a priori* zasluži posebno skrb države in javno financiranje oziroma

da ga »ne moremo prepustiti trgu«. Večina preprirov med (liberalnimi) ekonomisti in kulturniki po mojem mnenju izhaja prav iz tega osnovnega nesporazuma. Naj to ponazorim s preprostim primerom. Vsi se najbrž strinjamo, da je kruh pomemben za vsakega človeka in da sodi med osnovne potrebne dobrine. Človek, ki je lačen, je težko produktiven ali inovativen, vsaj v čisto gospodarskem pomenu teh besed; brez kruha (ali riža) si težko predstavljamo gospodarski razvoj. Kljub temu pa danes skoraj vsi sprejemamo dejstvo, da za to, da imamo vsi dovolj kruha, dovolj dobro poskrbi trg ob minimalni državni korekciji pri tistih, ki si ga zaradi socialne ogroženosti ne morejo privoščiti. Kdor bi predlagal, da moramo kruh zaradi njegovega pomena proizvajati v javnih zavodih, da morajo peki postati državni uslužbenci, da jih mora država subvencionirati in da je treba ljudi v njihovo dobro siliti k čimvečji porabi kruha, bi, vsaj upam, obveljal za čudaka. Pri kruhu torej v glavnem vsi razumemo, da kljub njegovemu pomenu za človeka državna intervencija ni nujno potrebna. Na področju kulture pa imamo s sprejemanjem takšne logike veliko več težav.

Osnovni namen mojega besedila je pokazati, da pomembnost kulture sama po sebi še ne opravičuje državne regulacije ali subvencioniranja tega področja – natančneje rečeno, nič bolj kot na katerem koli drugem pomembnem področju. Odločitev o tem, ali regulacijo in financiranje kake človekove dejavnosti prepustiti trgu ali pa (do določene mere in na ustrezen način) vplesti tudi državo, ne more biti odvisna od naše sposobnosti, da retorično utemeljimo njeno pomembnost. Potrebno je pokazati, da gre za dejavnost oziroma dobrino, ki ima točno določene ekonomske lastnosti, zaradi katerih prosti trg ne deluje optimalno.

V prvem delu prispevka bom orisal pomen kulture, kot ga vidi jo ekonomisti, pa tudi nekateri strateški dokumenti države. V drugem delu bom razpravljajal o tem, kdaj je intervencija države upravičena in kakšne so njene nevarnosti. V tretjem delu bom, predvsem kot iztočnico, podal nekaj dilem glede razmerja kulture in države pri nas.

2. Kultura in gospodarski razvoj

Svoj prikaz ekonomskega pomena kulture želim začeti s Hayekom, ki je brez dvoma eden intelektualno najzanimivejših ekonomistov prejšnjega stoletja. Kot liberalni ekonomist se je v svojih delih pogosto ukvarjal tudi z vprašanji pravnega reda in inštitucij ter družbenega razvoja, ki presegajo domet običajnega zanimanja ekonomistov. Kot tak lahko zadovolji tudi tiste, ki menijo, da se o stvareh kulture ne spodobi govoriti drugače kot na visoko sofisticiran in z intelektualno bižuterijo ozaljšan način.

V delu *Usodna domišljavost* (Hayek, 1992) razlaga svoje razumevanje delovanja in razvoja družbe ter ekonomije kot spontanega, samoregulativnega »razširjenega reda«. Kritična ost njegovega pisanja je usmerjena proti filozofom, ki so menili, da si lahko ljudje z načrtno intervencijo uredimo svet po svoji volji in tako pripravili intelektualno podstat za konstruktivistične projekte preoblikovanja stvarnosti (npr. socializem), temelječe na kolektivizmu in močni državi namesto na svobodnih individualnih odločitvah in samoregulaciji. Po njegovem mnenju sodobne ekonomije temeljijo na uporabi množice razpršenih informacij, ki so po delih dostopne različnih ekonomskim subjektom, ki jih pri svojem delovanju učinkovito uporabljajo, vendar pa kot celota ne morejo biti na razpolago nikomur, zato tudi ni možno racionalno urejanje družbe iz enega samega središča. Nekako v ozadju te polemične razprave pa se odvija njegova razlaga evolucije kulture. Kulturo pri tem razume zelo široko, lahko bi celo rekli, da razvoj kulture enači z razvojem civilizacije.

Temeljni pojem njegove razlage je tako imenovani »razširjeni red«. Gre za urejenost razmerij med ljudmi oziroma njihovih dejavnosti, ki presega neposredne odnose med ljudmi, ki so si blizu tako v fizičnem kot človeškem smislu, to je med sosedi, družinskimi člani, prebivalci določenega kraja, ki se medsebojno poznajo in vse svoje interakcije (npr. trgovanje) opravijo v neposrednem stiku in na podlagi osebnega zaupanja. Sodobne družbe prav nasprotno temeljijo na razmerjih in interakcijah med ljudmi, ki se med seboj ne poznajo, kljub temu pa vsaj najuspešnejše med njimi uspejo zagotavljati ne le gospodarski napredek, ampak tudi napredek človeka

v kulturnem in civilizacijskem smislu. To omogoča tako imenovani »razširjeni red«, ki se v veliki meri oblikuje spontano, na osnovni nepovezanih ravnanj in odločitev svobodnih posameznikov, ki pa so prek različnih mehanizmov med seboj povezane in usklajene. Na gospodarskem področju je tak osnovni urejevalni mehanizem seveda trg, ki odločitve posameznikov med seboj usklajuje predvsem s pomočjo cenovnega mehanizma.

Toda zgolj tržna regulacija za vzdržnost »razširjenega reda« ne bi zadoščala. Da bi lahko uspešno deloval, mora namreč nujno temeljiti na jasno določenih pravilih, ki zagotavljajo poštenost medsebojnih interakcij in zaščito posameznika. V formalnem smislu gre za v predpisih zapisana pravila, ki urejajo odnose med ljudmi in jih uveljavlja učinkovita pravna država. V neformalnem smislu pa gre za množico moralnih pravil obnašanja, ki presegajo t.i. »instinktivno moralo« in zagotavljajo, da se ljudje v medsebojnih interakcijah praviloma lahko zanesejo na poštenost in dobronamernost soljudi. Ta pravila se prenašajo iz roda v rod s tradicijo, poučevanjem in posnemanjem, tudi z religijo. Ta proces Hayek poimenuje »evolucija kulture«. Skupine – plemena, narodi, države –, ki svoje notranje odnose urejajo s pravili in moralo, ki so bolj v podporo gospodarski uspešnosti, se bodo s časom krepile in bodo sposobne vključiti nove člane in ozemlja. S širitvijo skupin, ki uporabljajo in iz roda v rod prenašajo razvojno uspešna pravila in vrednote, se uspešni kulturni vzorci sčasoma uveljavijo na podoben način, kot v biološki evoluciji sčasoma prevladajo najbolj prilagojeni organizmi.

Učinkovito gospodarstvo pri Hayeku torej ne temelji na brezobzirni konkurenci nepovezanih posameznikov, kar se sicer pogosto (napačno) očita liberalnim ekonomistom. Nasprotno, čeprav je trg najučinkovitejši mehanizem za urejanje gospodarstva, pa ne more delovati, če ne temelji na dobro uveljavljenem sistemu formalnih pravil in morale. Pomen kulture, v najširšem pomenu te besede, je prav tem, da s prenašanjem kulturnega izročila v smislu uveljavljene morale in razumevanja sveta zagotavlja vrednostno podstat, na kateri temelji svobodno tržno gospodarstvo.

Vendarle pa razprave o kulturi in ekonomiji pogosto ne sežejo na tako temeljno filozofsko raven, kjer kulturo razumemo kot skupek

vrednot in civilizacijskih praks, ekonomijo pa kot spontano nastali »razširjeni red« človeških interakcij. Bolj običajne so razprave, kjer kulturo razumemo ožje, kot skupek človekovih dejavnosti, ki so tako ali drugače povezane s področjem umetnosti, medtem ko z ekonomijo mislimo predvsem na gospodarsko dejavnost ljudi. Toda tudi pri takšni manj abstraktni razpravi moramo ločevati vsaj tri ravni vloge kulture:

1. *Pomen kulture za človekov razvoj.* Tu gre predvsem za vlogo, ki jo ima kultura – izobraževanje o njej, njeno uživanje in seveda sodelovanje v njej – za razvoj človekove ustvarjalnosti, intelekta in omike, pa tudi samozvesti in svobodomiselnosti. Vse to človeku daje možnost, da razvija lastne sposobnosti in, kot se reče pogosto reče, bogati svoje duhovno življenje. Ekonomisti, ki kot temeljni motiv človekovega ravnanja običajno jemljemo prizadevanje po kar največjem zadovoljstvu, bi lahko rekli, da kultura povečuje našo sposobnost za uživanje v svetu.
2. *Pomen kulture kot dejavnosti, ki dopolnjuje osnovne gospodarske dejavnosti.* Z razvojem prej omenjenih človekovih sposobnosti (ustvarjalnosti, imaginacije) lahko kultura pripomore h kar največji inovativnosti in iznajdljivosti ljudi tudi pri njihovem delovanju na gospodarskem področju. Kulturna dediščina in sodobna ustvarjalnost sta lahko pomemben dejavnik, ki vpliva na privlačnost države ali regije za turistične in migracijske tokove. Oblikovanje izdelkov in tržno komuniciranje sta v bistvu del sodobne kulture, ki pomembno prispeva k uspehu ali neuspehu posameznih podjetniških projektov.
3. *Kultura kot posebna gospodarska dejavnost.* Kultura zadovoljuje določene potrebe ljudi, zato ljudje po njej povprašujejo in so za kulturne storitve pripravljeni plačati določeno ceno. To omogoča, da kulturna dejavnost vsaj delno poteka na enak način kot vse druge, »običajne« gospodarske dejavnosti. Največji razmah kulturne industrije je verjetno doživelo dvajseto stoletje s pojavom množične kulture, ki po eni strani temelji na vse lažji dostopnosti sredstev za kulturno produkcijo in njeno širjenje, kjer seveda posebno vlogo igra informacijsko komunikacijska tehnologija, po drugi strani pa na velikem številu potrošnikov z

dovolj prostega časa, izobrazbe in sredstev (ne nujno pri vseh v enakem razmerju, tako imajo recimo mladi potrošniki predvsem čas in bolj skromna sredstva, pripadniki elit pa predvsem denar in vsaj toliko izobrazbe, da vedo, kaj se spodobi, da jim je všeč).

To večplastnost pomena kulture so pripoznali tudi nekateri pomembni strateški dokumenti države. Strategija gospodarskega razvoja Slovenije iz leta 2001 je poudarila, da ima kultura »pomembno vlogo pri oblikovanju vrednot kot sestavine človeškega in socialnega kapitala«, saj »pomaga razvijati ustvarjalnost, imaginacijo, prilagodljivost in sodelovalnost, razvoj nacionalne kulturne identitete pa krepi socialno kohezijo in prispeva k ustvarjanju temeljnega družbenega soglasja o krepitvi razvojnih potencialov in ustvarjalnemu odzivanju na izzive globalizacije kot tudi kulturnega pojava« (UMAR, 2001). Po besedah strategije naj bi bili v sodobnih razmerah na področju kulture pomembni zlasti demokratizacija v smislu povečevanja kulturne participacije državljanov (tako aktivne kot pasivne), dostopnost kulture in kulturne dediščine, odprtost, razvoj kulturnega pluralizma in decentralizacija z države na regije in civilno družbo. Sodobna kulturna politika mora biti oblikovana tako, da spodbudi aktivno vključevanje v tokove svetovne kulturne izmenjave s ciljem oblikovanja odprte multikulturne družbe in razvoja individualne in kolektivne identitete, hkrati pa zagotavlja celostno ohranjanje kulturne dediščine. Žal so te splošne opredelitve ostale brez razdelave v konkretnejše usmeritve ali ukrepe, saj je bil izvedbeni del strategije namenjen predvsem ožjemu gospodarskemu področju ter delno področjem socialnega in okoljskega razvoja.

Štiri leta kasneje je luč sveta ugledal predlog nove Strategije razvoja Slovenije, ki si je zastavil za cilj obravnavati vsa razvojno pomembna področja in ne le gospodarskega. Predlog podobno kot predhodna strategija pripoznava kulturo kot pomemben dejavnik človekovega razvoja in gospodarske uspešnosti, še posebej pa opozarja na njen pomen pri oblikovanju nacionalne identitete in mednarodne propoznavnosti države. Kulturo razume tudi kot način upravljanja, saj ugotavlja, da bomo, če želimo kot država doseči želeni razvojni preboj, potrebovali ustrezno »kulturo sprememb«. S

tem prevzema nekatere koncepte sodobne teorije upravljanja, ki govorijo o kulturi organizacije in t.i. »kulturnem kapitalu« (gl. npr. Kovač, 2001). Kot prva izmed temeljnih sposobnosti slovenske družbe, na katerih lahko gradimo svoj nadaljni razvoj, je v strategiji navedena »izgrajena nacionalna identiteta in kultura, ki nas umešča v jedro evropskega kulturnega in vrednostnega sistema in je temelj nadaljnega razvoja v svet odprte identitete«, kot enega osnovnih razvojnih ciljev pa opredeljuje »izboljšanje možnosti vsakega človeka za dolgo, zdravo in aktivno življenje z vlaganji v izobrazbo, zdravje, kulturo in druge vire za uresničenje osebnih potencialov«.

Področje kulture oziroma kulturne politike naj bi imelo v programski prilogi nve strategije svoje posebno poglavje. Ker je to še v nastajanju oziroma usklajevanju, o podrobnejših usmeritvah in ukrepih, ki bodo tam predvideni, še ni mogoče govoriti. Že uvodni del strategije pa med splošnimi usmeritvami navaja tudi nekatere, ki so neposredno povezani s področjem kulture oziroma njenih prepletanjem z drugimi področji:

- uveljavljanje vrednot kulturnega pluralizma, spoštovanja različnosti, medkulturnega dialoga in v svet odprte kulture; vzgoja in izobraževanje za kulturni pluralizem predvsem v smislu spodbujanja medkulturnega sporazumevanja in kulturnega spoštovanja do različnih kulturnih manjšin;
- krepitev slovenske nacionalne identitete in identitet drugih kulturnih manjšin z odpiranjem ustvarjalnih možnosti ter razvijanjem zmožnosti slehernega posameznika, z omogočanjem ter s promocijo razvojnih dosežkov na področjih gospodarstva, znanosti, kulture, mednarodnih odnosov, kakovosti okolja, športa v svetu;
- vzpostavljanje nacionalne identitete kot sinteze ciljev in smotrov, ki posamezniku omogoča, da skozi razliko med znanjem in vedenjem, med zunanjo normo in notranjo izkušnjo dojema sebe kot zavestno bitje, torej osebnost z vsemi posebnostmi, da lažje oblikuje svojo identiteto skozi spoštovanje do drugih in drugačnih;
- krepitev pomena skupnega slovenskega kulturnega simbolnega prostora ter ohranjanje in razvoj slovenskega jezika;

- omogočanje kulturnega razvoja italijanske, madžarske narodnostne skupnosti, romske in drugih manjšinskih skupnosti v Sloveniji ter priseljencev ter krepitev njihovega povezovanja z večinsko slovensko kulturo;
- celostno ohranjanje kulturne dediščine skozi sistematično in aktivno prenovo ter njeno povezovanje s sodobnim ustvarjanjem;
- socializacija za kulturo v smislu izrabe pedagoškega potenciala za povečevanje udeležенosti posameznikov v kulturni produkciji in kulturni potrošnji;
- uveljavljanje pogojev za višjo dostopnost kulturnih dobrin z namenom doseči višjo stopnjo udeležенosti posameznikov v kulturi;
- spodbujanje mednarodnega uveljavljanja slovenske kulturne produkcije ter Slovenije kot turistične destinacije in prostora za mednarodno kulturno in gospodarsko povezovanje;
- enakost dostopnosti storitev sistemov socialne zaščite, zdravstva, izobraževanja in kulture;
- nadgradnja ukrepov za ohranjanje poseljenosti in kulturne krajine ter krepitev razvojne vitalnosti ter privlačnosti podeželja.

Kot rečeno, gre za splošne usmeritve, ki bodo v konkretnije ukrepe oblikovane v posebnem programskem poglavju, ki bo kulturo obravnavalo z vseh zanjo pomembnih vidikov.

3. Kultura med trgom in državo

Vrhunska kultura se je pogosto najbolj razmahnila v času najuspešnejših zgodovinskih obdobj zahodne civilizacije. To kaže na visoko povezanost med kulturo in splošnim razvojem družbe. Lahko bi rekli, da gre mojstrstvo na gospodarskem področju z roko v roki z vrhunskostjo na področju umetnosti in da vrhunski intelektualni dosežki najlažje nastajajo v okolju visoke ustvarjalnosti, svobodomiselnosti in splošne omike. Vendar to še ne pomeni, da je kultura nujno pastorka države. Nasprotno, vloga umetniškega trga in kulturnega podjetništva ter zasebnega mecenstva je bila recimo v renesančnem obdobju vsaj tako pomembna kot skrb države ali cerkve (gl. Kovač, 2001).

Frey in Pommerehne (2001) v svojem delu podrobno opisujeta številne zgleda, ki kažejo, da kakovostna umetnost lahko preživi in se razvija tudi na trgu. Primerjava cen, ki so jih dosegli slikarji dvajsetega stoletja, pokaže, da so te v veliki meri skladne z neodvisnim ekspertnim vrednotenjem njihove umetniške vrednosti. Tudi prej v zgodovini so se mnogi veliki umetniki s svojim delom lahko povsem spodobno preživljali. Danes jim takšne možnosti ponuja sodelovanje z industrijskim oblikovanjem, oglaševanjem ali drugimi oblikami množične kulture. Tudi v slednji, pa naj gre za glasbo, film ali kako drugo področje, se lahko najdejo dela nesporno visoke umetniške vrednosti. Hkrati pa trg omogoča tudi razmah inovativnosti v umetnosti – znani so primeri galeristov, ki so načrtno spodbujali neuveljavljene umetnike, da bi ob njihovi (morebitni) kasnejši uveljavitvi ustvarili visoke zaslužke. Takšno ravnanje je podobno delovanju skladov tveganega kapitala, ki so nujni za razmah inovativnega podjetništva. Trg omogoča tudi preživetje manj popularnim in eksperimentalnim umetniškim praksam. Podobno kot na drugih trgih ne preživijo le največji ponudniki, ampak vsi, ki uspejo najti dovolj povpraševanja za pokritje stroškov, lahko tudi na umetnostnem trgu preživijo t.i. »nišni ponudniki« z relativno nizkimi stroški, ki zadovoljujejo potrebe ožjega ljudi. Prav tako tudi ne drži, da bi bila populizem ali demokracija nujno v nasprotju z razvojem umetnosti. Avtorja kot argument navajata rezultate anket, kjer se je pokazalo, da ljudje razumejo pomen umetnosti, in pa analizo švicarskih referendumov, kjer se je pokazalo, da ljudje praviloma podprejo in ne zavrnejo predloge povečanja izdatkov za kulturo.

Kakšna je torej primerna vloga države? V ekonomiji je intervencija države opravičljiva le takrat, kot svobodna ekonomska pobuda ljudi in njihovih organizacij, katerih interakcije so posredovane prek prostega trga, ne zagotavlja ustreznih rešitev. Pri tem je pomembno predvsem razumeti, da ekonomisti ocene o tem, ali trg ustrezno deluje ali ne, ne prepuščamo vsakokratnim poljubnim razlagam oziroma s posebnimi interesi ali z vrednostnimi predsodki motiviranim razpravam. Znotraj ekonomije se je oblikovala nekaj splošno sprejetih meril, kdaj lahko pričakujemo, da trg ne bo deloval optimalno.

Prvo tako merilo je, ali gre za proizvodnjo javnih dobrin in za pomembne »zunanje učinke«. Toda pri tem ne gre za laično razumevanje javne dobrine (po katerem je javna dobrina vse, kar je javna vrednota oziroma je zelo pomembno za ljudi). Javna dobrina je v ekonomiji le tista, ki jo lahko hkrati uživa več ljudi, ne da bi poraba enega omejevala porabo drugega in ne da bi bilo možno kogar koli iz uporabe izključiti (primer tega je recimo javna razsvetljava ali javna varnost). Pri takšnih dobrinah namreč proizvajalec ne more zaračunati vseh stroškov njihove priprave in zato jih tržna ekonomija ne zagotavlja na učinkovit način. O zunanjih učinkih pa govorimo takrat, ko koristi ali škode, ki jih povzroča določena dobrina, ne prizadanejo le tistih, ki dobrino ponujajo in porabljajo in zato niso v celoti vštete v njeno tržno ceno. Negativni primer je onesnaževanje, pozitivni pa osnovna zdravstvena preventiva. Drugo merilo za smiselnost poseganja države na trg je, ali obstaja pomembna neenakost informacij, ki je strukturno pogojena in lahko vodi v napačne odločitve (primer tega so na primer zdravstvene storitve in zavarovanja). Tretje merilo je nekonkurenčnost trgov (če bi prosta tržna igra pripeljala do oblikovanja monopola) ali nepopolnost trgov (ker se na primer na trgu ni možno zavarovati za vsa možna tveganja). Četrto merilo je morebitna družbena nesprejemljivost nekaterih pre-razdelitvenih posledic trga.

Dosledna uporaba teh meril na področju kulture nam razkrije, da državno poseganje pogosto ni upravičeno. Frey in Pommerehne (2001) v svojem delu naštevata več meril, kdaj gre na področju kulture za javne dobrine oziroma pozitivne »zunanje učinke« in bi zato poseganje države lahko bilo upravičeno.

- *izobraževalna vrednost*: umetniške dejavnosti pomagajo gojiti ustvarjalnost, izboljšati sposobnost vrednotenja kulture in razvijati estetska merila, kar vse koristi vsem osebam v družbi. Koristi, ki se tako ustvarjajo, je težko in včasih nemogoče izraziti v okviru trga. Tudi množična občila in druge panoge imajo korist od umetnosti, saj uživajo pozitivne zunanje učinke njene proizvodnje, ne da bi ustrezno prispevali k pokrivanju stroškov izobraževanja in dela umetnikov, ki jo proizvajajo.

- *prestižna vrednost*: vrhunske kulturne ustanove in dosežki vzbujajo občutek nacionalnega ponosa in pomagajo vzdrževati nacionalno kulturno skupnost.
- *zapuščinska vrednost*: ohranjanje umetnosti ima lahko pozitivno vrednost za prihodnje generacije, ki svojih preferenc ne morejo izraziti na današnjih trgih. Posledica tega je, da lahko za vedno izgubimo dragoceno tradicionalno umetniško proizvodnjo, če se ta ne izvaja in prenaša na mlajše generacije. Podobno velja za zgodovinske stavbe, ki jih, če bi bile uničene, zgolj iz komercialnih razlogov verjetno ne bi ponovno zgradili v izvirni obliki.
- *vrednost obstoja*: umetniške dobrine imajo lahko vrednost tudi za tiste, ki jih ne uporabljajo. Primer tega je že omenjena prestižna vrednost. Možnost, da bi kulturna ponudba lahko kdaj v prihodnje koristila posamezniku, ki je trenutno ne uporablja, se na trgu ne upošteva, ker se ne izraža z efektivnim povpraševanjem.

Navedena merila je potrebno uporabljati konkretno in ne splošno. Razumevanje, da ti preudarki dokazujejo, da si vsaka umetniška dejavnost zasluži finančno podporo države, bi bilo zmotno. Prvič, kot rečeno, veliko umetniške produkcije se brez vseh težav lahko odvija po načelih prostega trga in tu poseganje države ni potrebno. Drugič, merila je potrebno razumeti relativno in ne absolutno. Umetnost nedvomno lahko prispeva k razvoju turizma ali kake druge dejavnosti. Vendar odločilno vprašanje ni, ali umetnost spodbuja gospodarstvo, temveč ali ga spodbuja bolj, kot bi ga poraba subvencije za kak drug namen, denimo neposredno za konkretno gospodarsko dejavnost ali pa za športni dogodek. Da bi bila subvencija kulturi upravičena, bi morali pokazati, da lahko želeni cilj, na primer polno zaposlenost ali regionalni gospodarski razvoj, s spodbujanjem umetnosti dosežemo bolje kot s katerim koli drugim sredstvom. Tretjič, tudi država sama je nepopolna in lahko ravna neučinkovito, podobno kot je lahko neuspešen tudi trg.

Omenjena avtorja navajata več primerov, kdaj je poseganje države lahko neučinkovito ali celo škodljivo:

- *potegovanje za rento (rent-seeking)*: gre za uporabo političnega procesa, da bi si zagotovili dobrine za zasebne namene. Ljudje, ki se ukvarjajo z umetnostjo, vlado prepričujejo o njenem pomenu in se potegujejo za podporo tudi takrat, ko bi svojo dejavnost lahko v večji meri izvajali po tržnih merilih. Razlog je v tem, da je trkanje na državna vrata udobnejše od tekmovanja za naklonjenost publike, hkrati pa je država, zaradi prej omenjene povezave med kulturo in civilizacijskimi dosežki, nagnjena k subvencioniranju prestiža, ki ga lahko prinesejo veliki umetniški dosežki;
- *zasebni interes odločevalcev*: v odločanju uradnikov, ki podeljuje subvencije, je gotovo veliko subjektivnih elementov, ne da bi se jih nujno zavedali in ne da bi jih lahko v postopkih popolnoma odpravili. Hkrati na izbor lahko vplivajo tudi njihovi osebni interesi in okoliščine. Z nekaterimi umetniki in umetnostnimi ustanovami imajo veliko število osebnih, političnih, socialnih in regionalnih povezav, z drugimi nobenih. Iz tega izhaja težnja po usmerjanju javne podpore na področja umetnosti, kjer so bolj domači.
- *pretirani stroški*: tako kot v vsaki drugi dejavnosti, kjer prevladuje državna lastnina oziroma zagotavljanje dobrin po principih delovanja javnega sektorja in rigidnih upravljalških hierarhij, tudi pri javno subvencioniranih ali v javni sektor vključenih kulturnih dejavnostih obstaja stalna in realna nevarnost neučinkovitega ravnanja s sredstvi in napihovanja stroškov;
- *napačna izbira subvencioniranih dejavnosti*: če so javna sredstva zares dana kot nadomestilo za proizvodnjo pozitivnih zunanjih učinkov, bi pričakovali, da bodo subvencionirana gledališča in opere prikazovali dela sodobnih pisateljev in skladateljev, ki so še neznani in zato stroškov predstavitve njihovih del ne bi mogli pokriti s prihodki od prodanih vstopnic. Pričakovali bi tudi, da se bodo visoko subvencionirane operne hiše odrekle postavitvam priljubljene klasike, ki pritegne široko občinstvo in bi jih zato lahko postavili na oder z le majhnimi neposrednimi državnimi subvencijami ali brez njih.

4. Zaključni izzivi

Kot pravita Frey in Pommerehne, je v sodobnih družbah le malo področij, na katera država ne bi močno posegala. Toda po dolгих letih obsežne intervencije in ogromnih zneskih javnih sredstev se je pogosto izkazalo, da država ni bila sposobna odpraviti temeljnih težav in da jih je njena »pomoč« celo zaostрила. Razvpit je primer državne podpore hirajočemu kmetijstvu in jeklarstvu; pogled nazaj nam odkrije, da bi bili z drugačno politiko na boljšem vsi – kmetje, jeklarne in jeklarji, porabniki in davkoplačevalci. Zato moramo na področju kulture paziti, da se ne ujamemo v enako past. Nobe-nega smisla nima prejemati visokih državnih pomoči samo zato, da bi na koncu ugotovili, da je bil prav cilj, zaradi katerega so bile podeljene – ustvarjanje boljših pogojev za živahno umetnost – z njimi uničen ali vsaj resno ogrožen.

Kovač v svoji spremni študiji k njuni knjigi ugotavlja, da je Slovenija tudi v tranziciji ohranila prevladujoč državni model kulture, ki temelji na državni lastnini kulturnih ustanov, proračunskem financiranju in odločilni vlogi kulturne politike. Iz njegovih priporočil za Slovenijo in iz splošnih priporočil Freya in Pommerehneja je možno izpeljati nekaj osnovnih izzivov in dilem za razvoj kulturne politike v Sloveniji, zlasti z vidika razmerja med državnim urejanjem in podpiranjem ter tržno samoregulacijo. S temi izzivi želim zaključiti ta prispevek.

- *Kaj je vloga države in kaj trga?* Trg zagotavlja večjo učinkovitost in prilagodljivost glede na potrebe ljudi, država zagotavlja enakopravnost pri dostopu do kulturnih dobrin. Z davčno reformo bi lahko spodbudila postopen prehod od proračunskega financiranja kulture na neposredno financiranje s strani zasebnikov in podjetij v obliki mecenstva in donacij. Vsekakor bi morala tudi zagotoviti varstvo lastninskih oziroma avtorskih pravic, saj s tem omogoči ustvarjalcem požeti finančne sadove, potrebne za spodbuditev takšne produkcije.
- *Ali velja razmerja med državo in kulturnimi ustanovami preoblikovati v smislu koncesijskih pogodb?* Država bi se s tem prelevila v naročnika kulturnih programov z jasnimi pogodbenimi obveznostmi. Kulturne inštitucije in država bi postali poslovni part-

nerji z jasno razmejenimi pravicami in odgovornostmi, ki bi tudi v kulturnih inštitucijah uveljavile pravila učinkovitega upravljanja, enostavno organizacijsko strukturo, intenzivnejši nadzor stroškov in modernih računovodskih metod ter podobno.

- *Kolikšne so možnosti za podjetizacijo in večjo tržno usmerjenost kulturnih ustanov?* Fleksibilno podjetniško upravljanje lahko nadomesti togost v vodstvih kulturnih inštitucij in omogoča nove oblike odgovornosti do uporabnikov. Kulturne inštitucije bi morale približati svoje storitve uporabnikom, saj je tržna regulacija najboljši mehanizem za vzajemno menjavo, medsebojno sodelovanje in hitrejšo odzivnost kulturnih organizacij in njihovih programov.
- *Kakšna je primerna delitev vlog med državo in lokalnimi skupnostmi?* Velika večina kulturnih ustanov deluje na lokalni ravni in zato je regijska ali lokalna decentralizacija pomembna, predvsem kot mreža podjetniških in tržnih spodbud za financiranje in delovanje kulturnih projektov in institucij.
- *Ali so neposredne državne subvencije kulturnim ustanovam nacionalnega pomena najprimernejši način financiranja?* Uporaba neposrednih subvencij ima lahko tudi posledice, ki niso dobrodošle. Države težijo k temu, da dobitnikom pomoči naložijo pravila in predpise, urezane po meri upravnega sektorja. To dovoljuje javnim uradnikom vmešavanje v notranje odločitvene procese v umetnostnih ustanovah, prejemnicah pomoči. Posledice so pogosto negativne, predpisi vodijo k nepotrebnemu birokratizmu in neprilagodljivosti. Na drugi strani pa si morajo regionalne, nekonvencionalne in majhne novonastale umetniške skupine med seboj razdeliti preostanek javnega denarja, pri čemer ponavadi vsakomur ostane le drobiž.

Ekonomisti bi k temu dodali, da nujno in koristno konkurenco med proizvajalci umetnosti lahko dosežemo le s povečanjem vpliva njenih porabnikov. Potencialnim povpraševalcem naj bi razdelili kupone oziroma vavčerje, ki bi jim dali pravico do znižane vstopnine za kulturne dogodke; umetnostne ustanove bi prejete vavčerje izročile državi, ki bi jim nato na podlagi izraženega povpraševanja prebivalstva dodelila subvencije. Razdelitev javnega denarja bi

bila tako določena z željami potencialnih uporabnikov umetnosti, kar bi umetnostne ustanove spodbudilo k medsebojnemu tekmovanju z upoštevanjem želja prebivalcev. Sistem vavčerjev k obiskovanju umetniških dogodkov spodbudi tudi tisti del prebivalstva, ki ga je pred tem umetnost le malo ali sploh ne zanimala.

Državna birokracija bi se v takšnem sistemu lahko zanesla na samointeres ponudnikov umetnosti in se izognila subjektivnemu ocenjevanju "kulturne vrednosti" umetniškega podviga. Čeprav v vavčerskem sistemu umetnostna politika ne bi več določala, koliko denarja dobi določena umetniška ustanova, pa bi morala še vedno določiti, kakšne umetnostne ustanove in v kolikšnem obsegu bi sodelovale v sistemu. Bilo bi potrebno določiti, ali imata na primer folklorna skupina ali muzej starih avtomobilov pravico sprejemati vavčerje in prek njih javne subvencije. Prav tako je vprašanje politike, kolikšen delež celotnih umetnostnih subvencij bi bilo razporejenih z vavčerskim programom.

Razmerja med trgom in državo na področju umetnosti torej niso enostavna. Nesporni pomen umetnosti za gospodarski in človekov razvoj še ne opravičuje neomejenega državnega upravljanja in financiranja umetniških dejavnosti. Veliko je razlogov, da bi trg moral igrati večjo vlogo kot doslej, hkrati pa seveda brez ustrezne državne pomoči tudi ne bo šlo. Pomembno je zlasti, da razpravo o organizaciji kulturnega področja in primernih inštrumentih politike, ki je predvsem tehnokratska razprava, ločimo od razprav o resničnem pomenu umetnosti in kulture, ki so predvsem filozofske in pogosto obremenjene z nepotrebnim nerazumevanjem in nasprotovanjem.

Literatura

- Frey, Bruno S. in Werner W. Pommerehne: *Muze na trgu*. Murska Sobota: Pomurski akademski center PAC, Kranj: Ustanova za podjetništvo, 2001.
- Hayek, Friedrich A.: *Usodna domišljavost*. Ljubljana: Krt, 1992.
- Kovač, Bogomir: *Pozabljiva ekonomika umetniških muz*. Sprema študija v Frey, Bruno S. in Werner W. Pommerehne: *Muze na trgu*. Murska Sobota: Pomurski akademski center PAC, Kranj: Ustanova za podjetništvo, 2001.
- Urad za makroekonomske analize in razvoj: *Slovenija v Evropski uniji: strategija gospodarskega razvoja Slovenije*. Ljubljana, UMAR, julij 2001.
- Urad za makroekonomske analize in razvoj: *Strategija razvoja Slovenije – razvojna vizija in prioritete (predlog)*. Ljubljana, UMAR, april 2005.